

XVIII nci ASIRDA
OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA DEVLET TEŞKİLÂTI
ve
BÂBİ-ÂLİ

Yazan:
Baron von Hammer - Purgstall

Mecmuanın notu:

Türkiye devlet teşkilâtı ve müesseseleri tarihine ait tetkiklerin şimdikiye kadar ne kadar ihmal edilmiş olduğu herkesin malûmudur. Eski tarihçilerimiz, tarihin harp vakayii ve diplomatik münasebetlerden ziyade müesseselerin hayatı ile meşgul olması lâzım geldiğine ait modern diyebileceğimiz bir tarih telâkkisinden mahrum idiler. Yeni yetişenler ise, bu sahada mevcut büyük boşlukları hissedilir derecede doldurmak için henüz vakit bulamadılar. Bu sebeple eski ve çok noksan olmakla beraber, garpli bazı âlimlerin bu sahada vaktile neşretmiş oldukları mahdut bir kaç tetkiki burada sistematik bir şekilde hatırlatmağı ve bu tetkiklerin mahiyetleri hakkında bir fikir vermeğı lüzumlu addetmekteyiz. Ekserisi bugün artık tedariki mümkün olmıyan ve pek nadir nüshaları bulunan mecmua makaleleri veya kitap şeklinde olan bu tetkiklerden mecmuamızda hülâsaten veya aynen tercüme ve nakiller yapmak suretile, bundan sonra bu sahada çalışmak isteyenlerin işini kolaylaştırmak ve onlara nümuneler vermek en büyük emelimizdir.

Bu gibi mülâhazalarla bugün burada okuyucularımıza sunduğumuz tetkik, Viyana'lı maruf tarihçi Hammer-Purgstall'ın (*)

(*) 9 Haziran 1774 de Viyana'da doğan müellif, 1789 dan 1799 a kadar şark lisanları akademisine devam etmiş, 1799 da türkçe öğrenmek üzere ilk defa İstanbul'a gelmiştir. 1801 de Mısır'a yaptığı ilmi seyahat, İngilizlerin Mısır'ı zabt etmeleri esnasında vuku bulmuştur; aynı sene İngiltere'ye seyahat ederek, orada altı ay kadar kalmıştır. Hükûmeti tarafından Londra-

«Osmanlı devletinin siyasi ve idari teşkilâtı» (**) isimli kitabının Babı-âli başlığını taşıyan bir faslının aynen tercümesidir.

Hammer'in bundan takriben 125 sene evvel basılmış olan bu eseri, bir çok noksanlarına rağmen, bugün de hâlâ bu sahada büyük istifadelerle tetkik edilecek mühim bir kitaptır. Birinci cildi Osmanlı devleti teşkilâtı esasini ve ikinci cildi teşkilâtı idariyesini ihtiva eden bu eser hakkında bir fikir verebilmek için her iki cildin muhtelif fasıllarının mündericatını gözden geçirmek müna-sip olur:

Birinci cild 7 sahifelik bir mukaddemeyi, 15-36 ncı sahifelerinde eserin me hazlarını ve 499 sahifelik metni havi bulunmaktadır.

Metin sahife 36-87 de Osmanlı devletinin devlet teşkilâtı tarihçesinden sonra 87-101 İkinci Mehmed'in kanunnamesini (âyan, erkânı devlet, her makama mahsus varidat), 101-143 Mısır kanunnamesini, 143-162 Sultan Süleyman'ın ceza ve polis kanunlarını, 180-

dan Viyana'ya celbedilen Hammer, tekrar İstanbul'a gelerek, 1802 ilâ 1806 senelerini burada sefaret kâtibi olarak geçirmiştir. 1811 de Viyana'da sarayı kralî tercümanı olmuş, 1847 de tesis edilen Viyana ulûm akademisi riyasetine getirilmiş, ve 22 İkinciteşrin 1856 da 82 yaşında olduğu halde, Viyana'da vefat etmiştir.

Avusturya Kraliçesi Marie Thérèse zamanında Viyana'da elçilik, konsolosluk ve diğer siyasi memuriyetlerde kullanılmak üzere Habsburg devleti için kabiliyetli memurlar yetiştirmeğe mahsus bir akademi tesis edilmişti. Josef von Hammer-Purgstall bu akademinin yetiştirdiği büyük müsteşrik ve müverrihtir.

Hammer'in 1774 den 1852 ye kadar hatıratını ihtiva eden ve 592 sahifeden mürekkeb olarak 1940 senesinde R. Bachofen von Echt tarafından işlenmek suretiyle, nâşir Hölder-Richler-Tempsky vasıtasıyla Viyana'da neşredilen «Erinnerungen aus meinem Leben» isimli eserin sonunda, 571-575 inci sahifeler, yalnız Hammer'in kaleminden çıkmış ve intişar etmiş yazıların isimlerini ihtiva etmektedir. Mehazımız olan kitaptan başka diğer bazı eser isimleri şunlardır:

— İstanbul ve Boğaziçi. Mahallî ve tarihî tasvir. 2 cild, 1822 senesinde Peşte'de basılmıştır, 1180 sahifeden mürekkebdir.

— En büyük Türk lirik şairi Bâki'nin divanı. Almanca tercüme, Viyana 1825.

— Osmanlı tarihi. 10 cild. Peşte, 1827-1833 (ilk basılışı). Fransızcasından türkçeye Ata Bey tarafından tercüme edilerek, İstanbul'da 1329/1335 de basılmıştır.

— Osmanlı edebiyatı şiir tarihi (2200 şairden seçme parçalarla). 4 cild. Peşte, 1836-1838.

Dr. H. İ.

(**) Eserin almanca ismi: Des Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze. 2 Bände. Wien, Volke, 1815-1816.

219 reaya kanununu, 219-308 muhtelif sancaklara ait kanunnamele-ri, 308-311 bağcı, işkenci (eşkinici olacak), ve ilıcı (ellici olacak) la-ra ait kanunnameleri, 311-337 Vidin, Velçetrin, Perserin, Yenişehir, Tırhala, Avlonya, Delonya, İlbasan kanunnamelerini, 337-434 timar kanununu, 439-499 teşrifat kanununu ihtiva etmektedir.

İkinci cild 228 sahifedir, 10 sahifelik fihristten sonra sahife 1-3 Osmanlı devlet idare teşkilâtına toplu bir bakış, 8-13 sultan ve sa-ray, 63-101 harem, sadriâzam, 101-137 Babı-âlî (mecmuamızın bu sayısında tercüme edilen kısım), 137-184 defterdar kapusu (mali-ye), 189-248 ordu, 248-272 eyaletler, 272-273 sancaklara ve kılıçlara aid rakamlar, 273-279 orduya (piyade, topçu, süvari) aid rakamlar ve izahat, 279-296 bahriye, 296-398 Osmanlı bahriyesinin tarihçesi, 398-437 hâkimler, imamlar, emirler, müderrisler, dervişler, divan, 437-455 Nişancıbaşı Celâl Zadenin (Tabakatı memalik ve derecatı mesalik) eserinin hülâsası, 455-471 Evliya Çelebi seyahatnamesinin dört cildinin hülâsası, 471-528 kitabda geçen ve almancaya çevrilen kelimelerin fihristini ihtiva etmektedir.

İkinci cildin 101-137 inci sahifelerinden tercüme edilen kısım aynen aşağıya alınmıştır.

Hukuk Fakültesi Mecmuası

BÂBİ-ÂLÎ

Babı-âlî, üç Nazırdan, yani Kâhya Bey, Reis Efendi, Çavuşbaşı ve bunlardan başka altı müsteşar (Staatssekretær) den mürekkep-tir, daimî surette Sadriâzâmın sarayında bulunurlar. Aşağıdaki sa-tırlarda bu memuriyetlerden her birisi ayrı ayrı bahis mevzuu ola-caktır.

BİRİNCİ KISIM

Kâhya Bey yahut Dahiliye Nazırı

Alelâde Kâhya diye telâffuz edilen kelimenin aslı fars-hudadır, iş gören (Sachwalter) demek olduğundan, bunun fransız-ca kethudadır, iş gören (Sachwalter) demek olduğundan, bu-nun fransızca (lieu-tenant) veyahud almanca (Stellvertre-ter) yani kaim - makam (Kaymakam) diye tercüme edil-mesi doğru değildir. Kaymakam unvanını yalnız Sadriâzâmın

vekili taşımaktadır. *Vekil* unvanına gelince, hükûmet muamelâtından her hangisi olursa olsun, ifaya salâhiyetdar kılınmış olan başkaca zevâta verilmektedir. Kâhya unvanını, âmme hizmetlerinin her derece ve mertebesinde, en yükseğinden yani Sadriâzamın işlerini gören (Vezir Kâhyası) ndan başlayarak pazar yerlerine nezaret eden ve yahud meselâ (İskele Kâhyası) gibi iskelelerde ve payitahtın liman yerlerinde ilâh... işlere karışanların hepsine varıncaya kadar alanlar mevcuttur. Kâhya ile Kaymakam arasındaki farkı aydınlatmak için yalnız bir noktayı söylemek kifayet eder: Veziri-âzam ve Kâhyası birlikte payitahtta ve aynı dairede (résidence) bulunurlar. Kaymakam böyle değildir. Kaymakam, İstanbulda yalnız Sadriâzamın gaybubeti halinde ifayı vazife eder. Bu zât, Sadriâzamın salâhiyetini tamamen deruhte etmekle beraber, bunu ancak muayyen bir zaman için ve mahdud bir saha dahilinde kullanır. Halbuki, Kâhya her vakit vazife halinde ve esas itibariyle - Sadriâzamın yalnız başına bütün yükünü taşıyamıyacağı - muamelâtı dahiliyenin teferrüatı ile meşgul olur. Kâhya Bey esas itibariyle Sadriâzamın, dahilî umurla meşgul olacak bir müteşarı olduğu cihetle ve yahud almancada denildiği gibi Dahiliye Nazırı olmak itibariyle, en yüksek şahsî itimada müstenid olarak işgal edilecek bir mevkie sahib olduğundan, Sadriâzamın değişmesi neticesinde mutad ahvalde kâhyanın da tebeddülü tabiidir. Fakat, teşkilât itibariyle memuriyeti Sadriâzamın şahsına gayri tâbidir. Ancak ister bu mevkie getirilecek zâtın olsun, isterse diğer devlet memuriyetlerine getirileceklerin olsun - hiç olmazsa eskiden - tamamen ve münhasıran Sadriâzamın keyfine göre intihab edilmelerine mâni' olmamıştır. Son zamanlarda bu Sultan vekilinin (yani Sadriâzamın) kuvvet ve nüfuzu gittikçe daha ziyade ta'dil ve tahdid edilmiş olduğu cihetle, gerek Kâhyanın ve gerekse daha bazı mevkilere getirilecek zevâtın seçilmesi, nizamı cedidin ve sara yın tesiri altında vukua gelmektedir.

Şu halde, Kâhya Beyin memuriyeti Sadriâzamdan sonra birinci ve en mühim olan bir makamdır; ve imperatorluğun dahilî işlerine taallük eden mülkî ve siyasi umuru devletin tekmil teferrüatını ihtiva eder. Padişahın fermanları ve Sadriâzamın buyuruldukları, Sadriâzamın aldığı veya gönderdiği tahrirat; siyasi, malî ve askerî neviden devlet teşkilâtı plân ve projelerinin hepsinin elinden geçtiği Kâhya Bey, bu suretle devletin resmî idare sahasında en büyük nüfuza ve en yüksek itibara sahibdir demektir. Kâhya Bey Sadriâzamın Kâtibi umumisi olmakla beraber, bilhassa payi-

tahtın dahili emniyeti ve polis teşkilâtı mevzuu bahis olduğu müddetçe, Sadriâzamın doğrudan doğruya mümessili olarak nazarı itibara alınmaktadır. Kâhya Beyin mütemadiyen ya Babı-âlide ve yahud Sadriâzamın sarayında yani imperatorluğun asıl hükümet sarayında, bilhassa Sadriâzamın şehir içinde dolaştığı, ve yahud mâbeyni hümayuna gittiği ve yahud Cum'a günleri camie gittiği zamanlardaki gaybubetinde ikamet edişi, mezkûr vazifesiyle alâkardır. Şu halde, Kâhya Bey resmi alaylarda isbatı vücud edemiyerek Sadriâzamın bulunmadığı zamanlarda âdeta hükümet sarayının bir nevi bekçiliğini ifa etmektedir; nasıl ki, saray ağası (préfet du palais) Sultanın gaybubetinde saraya nezaret etmektedir. Kâhya Bey hiç bir resmi bayramda Sadriâzama refakat etmemekte ve divan olduğu günlerde kendisiyle birlikte yalnız sarayın orta kapusuna kadar gelmekte ve oradan - Babı-âliye gidüb, Sadriâzamın ve erkânı devletin divanda toplandıkları sırada, emniyeti umumiyeye nıgehban olmak maksadiyle - tekrar geri dönmektedir. Kâhya Bey üç tuğlulardan bir Paşa unvanını haizdir ve kapudan Paşa, yeniçeri ağası ve rikâb ağalarının her hafta Sadriâzam nezdinde yaptıkları ziyaretlerden o da hissedardır. Yâni mezkûr erkânı hükümet Sadriâzama arzı ta'zimat eyledikten sonra, Kâhya Beyin ikametgâhına gidüp kendisini ziyaret ederler. Ondan sonra da - Kapudan Paşa ve Yeniçeri ağası hariç olmak üzere - rikâb ağaları aynı suretle ifayı ziyaret etmek üzere Reis Efendiye giderler.

Kâhya Beyden sonra gelenler şunlardır:

Muhzır ağa: Yeniçeri ağasının Babı-âlideki mümessilidir. Dâima yirmi sekizinci alayın en yüksek âmiridir. Hükümet sarayında Yeniçeri ocağının işlerini görmekle kalmıyarak, alayla beraber orada muntazaman karakol hizmetini ifa eder ve nezaretin icra kuvvetini tatbik hususunda yardımda bulunur.

Bostancılar odabaşısı: Bostancı başının Babı-âli nezdindeki vekilidir. Sadriâzam kayıkla gittiği vakit her defasında kendisine refakat eder; ve nasıl ki Bostancı başı Padişahın bindiği flikada dümeni idare ediyorsa, o da flikanın dümenini tutar.

Sipahi kâhyası: Yeniçeri ağasının veya sipahi kumandanının Babı-âli nezdindeki vekilidir.

Silâhdar kâhyası: Yeniçeri ağasının veya silihdarlar kumandanının Babı-âli nezdindeki vekilidir.

Cebeciler kapu çavuşu: Cebecilerin Babı-âli nezdindeki çavuşudur.

Topçular kapu çavuşu: Topçu kumandanının Babı-âli nezdindeki çavuşudur.

Top arabacılar kapu çavuşu: Top arabacılarının Babı-âli nezdindeki çavuşudur.

Nakibüleşraf kapu çavuşu: Şerif ve seyyidlerin, yahud Hazreti Peygamber neslinden olanların Babı-âli nezdindeki çavuşudur.

Ases başı: «Prévôt de ville» Yeniçeri ocağının gayri muayyen bir alayına mensub yeniçeri miralaydır. Umumî hapishanelerin (kürek zindanlarının) muhafazası, resmî siyâsetlerin (exécution) hepsinde bir nevi nezaret vazifesi kendisine muhavvel olan bu zât, gerek saray ve gerekse Babı-âlîde akdedilecek divan içtimalarının hepsinde bulunmakla da mükelleftir.

Su başı: Polis umum kumandanı (en yüksek inzibat âmiri) çavuşların en ziyade haizi itibar zabitlerinden biridir. Kendisi gibi yeniçerilerin yine öyle yüksek bir zabiti olan Ases başına hükümet kuvvetinin icra ve tatbiki hususlarında refakat eder. Her ikisi de aleni cezaların infazı ve mücrimlerin idamı esnasında hazır bulunurlar, ancak askeri eşhasında bulunmazlar. Çünkü havzei nüfuzlarına dahil değildir.

Müteferrika başı: Tımar sahibi müteferrikaların başıdır.

Gedikli zuama kâtibi: Tımar sahibi zaimlerin kâtibi olup, onların sicillerini muhafaza eder. Gedikli zâim altında, gerek gedikli müteferrika ve gerekse gedikli çavuş veya kitabımızın saray muhafızları bahsinde (S. 54 ve 55) zikrettiğimiz müteferrikalar ve çavuşlar murad edilmektedir. Mezkûr kâtib Sadriâzâmın bulunduğu yerde, yâni Babı-âlîde onların bir vekilidir. İşbu gediklilerden biri *telhisci* mevkiini işgal etmektedir. Bu zât Sadriâzâmın takrirlerini (telhislerini) Padişaha arzedilmek üzere saraya götürür ve orada en yüksek harem ağasına veya mâbeyin kâtibine (Secrétaire de cabinet) takdim eder. Telhiscinin gaybubetinde vazifesini onun yerine: *Vezir karakulağı* ifa eder. Bu zât, bostancı hasekilerindedir, telhiscinin bulunmadığı zaman Sadriâzâmın takrirlerini saraya o götürür. Bir de: *Ağa karakulağı* vardır. Kâhya Beyin birinci çuhadarlarından biri olup, Sadriâzâmın yanına girüp çıkabilir. Nasıl ki, vezir karakulağı da saraya girüp çıkar. Ağa karakulağı daha az mühim işlerde kullanılır.

Muhzır yazıcısı: Yeniçeri ağasının vekilidir. Gerek Nazırlar ve gerekse muhtelif makamlar (chancelleries) nezdinde şefini temsil eder.

Bostancılar mumcusu: Yeniçeri ocağına mensub bir mücrimi derdest ve tevkif etmek vazifesinden başka salâhiyeti yoktur.

Sarayda bütün muhafızlar nasıl saray ağasının emri altında ise, Sadriâzâmın muhafızları nazariyle bakılabilecek olan muhtelif askerî kıtaatın başında bulunan âtideki zevât da Kâhya Beyin en yüksek nezareti altındadır:

Gönüllüler ağası: Gönüllüler, otuz süvariden mürekkeptir. Resmî alaylarda Sadriâzâmın mevkibine dahildirler.

Deliler ağası: Deliler deyince, cinnet getirenleri anlamamalıdır. Türklerin nazarında büyük bir cesaret sahibi olmak için biraz da deli olmak lâzımdır. İşte bunlar asıl cesaretliler demektir. Bunların da adedi otuzdur. Ve resmî alaylarda Sadriâzâmın maiyyet efradını arttırmış olurlar.

Tüfenkçi başı: Evvelkiler süvari, fakat tüfenkçiler Sadriâzâmın piyade muhafızlarıdır. Bunların başı işte tüfenkçi başı olur ve dâima Sadriâzâmın bindiği atın yanında gider.

Matracı başı: Su taşıyanların başıdır. Tüfenkçi başı Sadriâzâmın sağında, matracı başı ise atının solunda gider.

Baş kapu kâhya: (Kapu kethudalarının başı): Bu ismin yüksek bir memuriyeti mutazammın olduğunu istidlâl etmek yanlış olur. Baş kapu kâhya, muhızr ağanın emri altında suçluları yakalamak veya idamları icra etmekle muvazzaf, kapu kâhya ismini alan, altmış neferden mürekkep bir teşekkülün başı demektir.

Tatar ağası: Daha ziyade ata bineceklere mahsus elbiseleri ve hususî serpuşlariyle nazarı dikkati celbeden posta tatarlarının başıdır. Bu serpuş yüksük şeklinde bir kalpaktır. Kalpağın alt kenarı geniş bir koyun kürkü ile çevrelenmiştir.

İkinci kısım

Reis Efendi yahut Umuru Hariciye Nazırı

Reis kelimesi aslen arabcadır. Baş ve umumiyetle kaptan demektir. Buna benzer mânada esasen Reis Efendiye reisülküttab, yâni yazıcıların başı denilmektedir. Filhakika Reis Efendi, âtide yazılı üç bürodan mürekkep divanı hümayun kaleminin şefidir; yâni: *Beylik kalemi*, *Tahvil kalemi*, *Ruus kalemi*. Bu kalemlerden mâdûn rütbede müsteşarlardan biri olan beylikçi efendi kançlarya direktörü olarak riyaset etmektedir. İngilizlerin (Undersecretaries of state) leriyle kıyas edilebilecek olan bu müsteşarların adedi altı

olup, ikisi Reis Efendiye, ikisi Kâhya Beye, kalan ikisi de çavuş başına, yâni: Beylikçi ve mektupçu Reis Efendiye, her iki tezkereci (maitres de réquêtes) *Çavuş başına, teşrifatçı, kâhya kâtibi* (hususî kâtib) Kâhya Beye tâbi'dirler.

Bu yüksek rütbeleri, Kâhya Beye ve Reis Efendiye tâbi' olan ufak rütbelerle karıştırmamak için, onlar hakkında çavuş başı bahsini müteakıp fazla tafsilât vereceğiz. Şimdilik burada yine şubelerinden üçü Beylikçiye tâbi' olan divanı hümayun kalemi teşkilâtına avdet ediyoruz:

Birinci şube. — Beylik kalemi

Burada fermanlar ve Babı-âli emirleri (malî işlere taallûk edenler hariç olmak üzere) tastîr edilir ve imperatorluğun bütün vesikaları ve kanûnnâmeleri tanzim olunur. Mezkûr kalem vasıtasıyla fermanların gönderilmesi temin edildiği gibi, gerek kanûnnâmelerin ve muahedenâmelerin ve gerekse tastîr olunan bütün ferman ve beratların sicilli tanzim edilir. Yâni bütün bu işler orada tevhid edilmiştir.

İkinci şube. — Tahvil kalemi

Tahvil kalemi yalnız Beyler beylerinin tâyin emirnameleri, ferman veya beratlarının ve tımar sahiblerine verilen tımar beratlarının tastîri ile iştigal ettiğinden, buraya esasen tımar mes'eleleri şubesi demek daha doğru olur. Tastîr edilen evrak şunlardır:

- 1) Üç tuğlu paşalara, iki tuğlu beyler beyilere, bir tuğlu sancak beylerine verilen beratlar,
- 2) *Sebt ve yahud tevcih fermanı*. Bunların beratla beraber verilmesi şarttır. Memuriyete tayin edilmiş bulunan paşalar ve beyler ancak bu fermanlara istinaden kendilerine tefviz olunan Beyler beyliklerini deruhde edebilirler.
- 3) *Tahvilât*; mahlûle kalmış olan askerî tımarlar, tahvilât denilen bu berat veya fermanlarla verilir. İşbu tahvillerin ancak mezkûr kalem tarafından tezkerelerle tebdil edilmesinden sonra, birinci kalem tarafından icab eden beratlar tastîr edilir.

Üçüncü şube. — Ruus kalemi

Bundan evvelki kalemler gibi tâyin emirnameleriyle ve maaş bordroları ile iştigal eder. Fakat bu işleri yalnız sivil ve askerî dev-

let memurları için yapar, kat'iyyen Beylerbeylerin ve tımar sahiblerinininki ile meşğul olmaz. Bahsettiğimiz emirnameler *rüus* ismini alırlar. Atideki memurlar işte bu kalemden rüuslarını alırlar: 1) Hâcegân yahud (chefs de Bureau) bunlara tâbi' olan halife (kalem hulefası), Kesedar ve kâtibler dahil olduğu halde, 2) dîn hâdimlerinin hepsi; imamlar, müezzinler, cami hademesi, şeyhler. Bunların aldıkları rüuslar, yukarıda zikrettiğimiz tahvilâtın yertne kaim olurlar; rüuslar tahvilât gibi tezkerelerle tebdil olunur, ancak bunun üzerine beratlar tanzim edilir. Fakat bu iş birinci kalem tarafından değil, maliye kalemi tarafından yapılır. 3) Cebeciler, topçular ve top arabacıları tezkerelerini, yâni maaşlarına, tekaüdiyelerine veya muhtacine verilecek muavenet akçelerine müteallik bordrolarını buradan alırlar.

Üç kalemin memurlarının adedi yüz yirmidir. Kâtibler, şakirdler (concipestes) ve müşahereliler (chancellistes). İlk iki sınıf zeamet sahibi olduklarından gedikli ismini alırlar, ve sancağı şerif açılmadığı müddetçe, gazaya gitmeğe mecbur değildirler.

Gedikli kâtiblerin adedi, eski nizama göre elli, gedikli şakirdlerinki yirmidir. Müşahereliler bunların emri altında çahşırılar. Elllerinde fermanları olmayup, yalnız bir beratları vardır. Zengin zeamet değil, yalnız sade bir tımar sahibidirler.

Reis Efendinin riyaseti altındaki devlet dairesi ile, defterdarın ve defter emininin riyaseti altındaki iki kañlârya, işte asıl bunlar devletin büyük resmî makamlarıdır; ve *aklâmı padişahî* ismini alırlar. Reis Efendi (secrétaire d'état), Sadriâzama arzedilmek üzere telhis ve takrirleri tanzim eder. Sadriâzam bunları iradei seniyyeyi istihsal maksadiyle her gün Hünkâra arzedir. Bu suretle Reis Efendi dahilî ve haricî umuru devletin bütün esrârına vâkif olduğu gibi, devlet kañlâryasının şefi sıfatını da haiz olduğundan, devletin umumî idaresinde en büyük nüfuza sahib demektir. Reis Efendi silsile ve merâtib itibariyle hâcegânın şefi addedilen defterdar, yâni maliye vekilinden sonra gelmekle beraber, birinci (secrétaire d'état) olmak itibariyle kendisine tâbi' olan hâcegân ve kâtibler üzerinde doğrudan doğruya nüfuza maliktir. Reis Efendinin memuriyeti zaten Abbasilerin hilâfeti zamanında da mevcuddu; o zamanlar gönderilecek kâğıtlar üzerine halifenin ismini ve mühürünü tatbik ederdi. Bu iş elyevm *nişancı başı* tarafından yapılmaktadır. Bu zât, Sultanın tuğrasını fermanın başına basmaktadır (1).

(1) İbni Haldûn § 34. (Hammer'in tahşiyesi).

Daha sonraları bu ferman, üzerinde Reis tarafından paraf makamında konulacak (sah) işareti olmadıkça muteber olamamağa başladı. İlerde göreceğimiz veçhile, işbu (sah) işareti bugüne kadar âdet olarak kalmıştır.

Reis Efendiden sonra gelen memurlar şunlardır: *Amedci efendi*, yâni Reisin kalemi mahsus müdürü (secrétaire de cabinet). Nasıl ki mektubçu efendi Sadriâzâmın, kâhya kâtibi de Kâhya Beyin kalemi mahsus müdürleridir. Amedci efendi, Reis Efendinin Sadriâzam namına hazırladığı telhisleri tebyiz eder; ve tâli derecede ehemmiyeti haiz mevzular hakkında kendisi de telhisler hazırlar. Reis Efendinin resmî muharreratı, takrirleri, devlet yazıları ve hususî müzakeratı hep onun elinden geçer. Bu hususta çalışmak üzere Amedci efendinin emrinde beş veya altı kâtib vardır. Amedci efendi nihayet, yeni verilen tımar ve zeametler dolayısıyla Reis Efendiye aid olan rüsûmu istifa eder. İşbu rüsûm istifa edildikçe, aid olduğu kalem tarafından üzerine farsca *Amed*, yâni geldi kelimesi işaret edildiğinden, *Amedci* unvanı da buradan geliyor. Yâni Reis Efendinin tophıyacağı varidatı cibayet ediyor demektir.

Reis kesedarı: Bu zât devlet kançlârının elinden geçen tekmil kâğıtları muhafaza ve onun parafiyle müveşşah olan berat ve fermanları tevdi' vazifesiyle mükelleftir. Devlet kançlârı namına devlet kançlâryasının alacağı rüsûmu cibayet etmekle beraber, aynı zamanda gerek Sadriâzama ve Kâhya Beye, Reis Efendiye ve Çavuş başına ve gerekse (sous-secrétaire d'état) lara her lâhza rapor vermek mecburiyetinde olduğundan, hem bir kesedar ve hem de bir Amedci demektir. Rapor vermek vazifesini, - Şeyhülislâm ile Reis Efendi arasında bir işin görülmesi icab ettiği vakit - Şeyhülislâm nezdinde de görmekte ise de, mühim ahvalde bu işi Reis Efendinin kendisi görür.

Beylik kalemi kesedarı: Birinci kalemin büro şefidir.

Tahvil kalemi kesedarı: İkinci kalemin büro şefidir.

Rüüs kalemi kesedarı: Üçüncü kalemin büro şefidir.

Bunların her birinin maiyetine kâtibler, şakirdler ve müşaheretliler verilmiştir.

Mümeyyiz (Mundator) demektir. Yâni devlet kançlâryasının bilûmum fermanlarını ve evrak ve muharreratlarını tebyiz eder. Fakat, bu tebyiz yazı itibariyle değil, (composition), yâni tertib ve inşa itibariyledir. Bunun içündür ki mümeyyiz, elindeki kalemiyle devlet kançlâryasında tanzim edilmiş olan bilûmum diplomaları, fermanları ve muharreratı resmîyeyi tetkik ve tashih eder. İşbu

tetkik üslûbun temizliği ve doğruluğu bakımından olmakla kalmaz; aynı zamanda bilhassa umur ve muamelâtın her birinde ittihaz edilen tedbirlerin gerek alelûmum devlet teşkilâtı esasiyyesinin ruhuna ve gerekse başkaca isdar edilmiş olan tedbirlerle tezdad halinde olmamasına ve binaenaleyh devlet kañlâryasının bilûmum evrak ve muharreratında hem madde ve hem şekil, yâni muhteva ve üslûb itibariyle baştan başa bir vahdet ve âhenk hükümferma olmasına dikkat edilir. Mümeyyiz, kelimenin en geniş mânasiyle, bir üslûbcu (styliste) dir ve Osmanlı devlet kañlâryasında lisanın doğruluğunu ve vahdetini muhafazaya ihtimam eder. Bazı Avrupa kañlâryalarında bu mânada bir üslûbcunun istihdamı hiç de lüzumsuz olmasa gerektir. Zira, oralarda yazılan bazı muharreratta görülmekte olan bozukluklar, bu lüzumu şiddetle hissettirmektedir.

Kopya edilmiş olan resmî evrak eğer doğru yazılmışlarsa, mümeyyiz, üzerine ufak bir paraf koyar. Onu müteakıb da beylikçi kendi parafını vaz'eder. Daha sonra nişancı başı ve yahud onun yerine tuğrakeş, Padişahın birbirine girift harflerden mürekkebe imzasını - hiç artık ayrıca tetkike lüzum görmeden - kâğıdın üzerine çeker, (keşide eder). Ve bilûmum diplomalar ve fermanlar ancak bu suretle tamamen muteber şekillerini ihrâz etmiş olurlar. Mümeyyiz, Beylikçi ve Reis Efendinin üç parafına (*sah*) denilir. Bu bir teyid işareti demektir. Halifelik devirlerinde veziri âzam, halifenin mühürü ile mahtûm olan evrakı resmiyyeye işbu (*sah*) işaretini koyar ve bu suretle onlara tam muteberliğini vermiş olurdu.

Esasen ruh itibariyle, mühürün yerini tutan tuğra bugün dahi boş bir formaliteden ibaret olmakla beraber, sıra değişmiştir: Yâni evveleminde devlet kañlâryasının (*sah*) işareti konulduktan sonra Padişahın tuğrası tatbik edilir. Bu izahattan anlaşılacağına göre, halifeliğin saray âdetleri Avrupalılarınkine daha uygundur; çünkü veziri âzam halifenin imzasını müteakıb paraf ederdi. Halbuki, elyevm Türk hükümdarı tuğrasını, ancak Reis Efendinin imzasını vaz' eylemesini müteakıb koymaktadır.

Kanuncu: Osmanlı teşkilâtı esasiyyesinin (kanûnnâmesinin) muhafızıdır. Kitabımızın bahsi mahsusunda izah edildiği veçhile, kanûnnâme, Beylik kañlaryasında yâni Osmanlı devlet kañlâryasının birinci şubesinde tanzim edilmiştir. Kanuncunun vazifesi, devlet teşkilâtı esasiyyesinin umumî prensiblerini vukua gelecek münferid hallere tatbik etmek ve evrak ve muharreratın esbabı mucidi-

besini mezkûr prensiblerle daimî surette mütevâfık bir hale getirmektedir.

İlâmcı: Osmanlı devlet kañlâryasının en mükemmel memurlarından biridir; vazifesi tenvir ve izahı matlub olan münazaunfih ve şüpheli hallerde rapor vermektir. Reis Efendi mevzuu bahis evrakı resmiyye üzerine kendi el yazısıyla havale işâret ettiğini müteakıb ilâmcı efendi tarafından Reis Efendiye hitaben yazılacak olan mütalâa, mezkûr havaleyle leffedilir. Reis Efendinin bütün bu muameleleri Sadriâzam namına rüyet edeceği, nazarı itibara alınır.

Mevzuu bahis mütalâalar alelekser pek kısadır. Bunların ne kadar kısa oldukları zâten istidaların boş kalan yerlerine yazılmalarından da istidlâl edilebilir. Fakat bazan daha fazla yazılması lâzımgelen hallerde ikinci bir kâğıt ilâve edilir. Mütalâanın yazıldığı hat küçük ve sıkça, Reis Efendinin havale hattı büyük ve kalın ve her ikisi de *divanî* yazısıyledir. Diplomalar *sülûs* yazısıyledir. Sülûs yazıları iki türdür. *Celî* ve *gubarî*. Kâğıt düz, zarf uzuncadır, hepsi birden bir torba içine vaz'olunur. Torba alelâde fermanlar için ketenden, diplomalarda ipekten, muahedenâmelerde, itimadnâmelerde ve Padişahın hattı desti ile yazılan muharreratta sırmadandır. Diplomalarda satırlar çeşitli renkten mürekkeblerle yazılıdır, kâğıdın üzerine behemehal yıldız serpilir, Padişahın tuğrası ehram şeklinde çiçeklerle çevrelenmiştir. Resmî vesaik ne kadar yüksek ehemmiyeti haiz olursa, kâğıt da o kadar büyük olur; ve ekseriya bir çok tabakadan mürekkebdir. Bu gibi evrakın arz ettiği şa'saa ve ihtişam Avrupa'nın devlet kañlâryalarının bütün zarafetini arkada bırakacak bir derecededir.

Divanı hümayun tercümanı: Hariciye Nezaretinde Reis Efendiden sonra en mühim mevkii işgal eder; çünkü bu zât, Reis Efendi ile Sefirler arasındaki tebliğatın vasıtacısıdır ve aralarında vukubulan müzakerelerin hepsinde hazır bulunur. Divanı hümayun tercümanı, yabancı dillerle yazılarak takdim edilen notaların ve muhtıraların, şayet bunlara birer tercümeleri lef edilmemişse (ki bu hal elyevm vârid değildir) hepsini ve bundan maada Sultanın veya Sadriâzamanın sefirlerle vukubulan ve merasimle icra edilen mülâkatlarında Elçilerin hitabelerini tercüme eder.

Avrupa devletlerine mensub süferanın Türk vüzerasına kendi tercümanları vasıtasıyla hitab ettikleri müzakerelerde (konferanslarda), Reis Efendi ancak divanı hümayun tercümanı vasıtasıyla cevaplarını verir, çünkü bu zât, Reis Efendinin Avrupa sefirleriyle vukubulacak resmî tebliğlerinin bir vasıtası ve bir uzvu (organe)

telâkki edilmektedir. Divanı hümayun tercümanı, Babı-âlinin ec-nebi süferasına berayı merasim gönderilen ve kendilerini selâmlamak hususunda vazifelendirilen ve aynı zamanda süfera tarafından bizzat aralarında mutad olan bütün merasim, meselâ çan çalma ve saire gibi teşrifatı mahsusa ile kabul olunan yegâne devlet memurudur. İlk devirlerde Babı-âli ve Avrupa devletleri arasındaki siyasi mükâlematta divanı hümayun tercümanları, ekserisi hristiyanlığı terk ile dîni islâmı kabul etmiş olan Türklerden mürekkebdî, fakat hemen hemen iki asırdanberi münhasıran Ruumlardan ibaret-tir. Divanı hümayun tercümanlığını en parlak surette ifa etmiş ve Karlofça müsâlâhasındaki müzakerelere iştirak etmiş olan zâtin ismi Mavrokordat olup, bu namdaki familyanın şöhretini tesis etmiş ve Babı-âli tarafından verilen *mahremi esrar* unvanını ihraz eylemiştir. Divanı hümayun tercümanı, Beylerbeyi veya iki tuğlu Paşa rütbesindedir; Eflâk ve Buğdanda bir prensliğe namzeddir. Ve zâten divanı hümayun tercümanlarının tabiatıyla vâsıl olacakları müteakıb kademe budur.

Divanı hümayun mütercimliği mevkii gerek şark âleminin saraylarında ve gerekse bunlarla yakından temasda bulunan Avrupa saraylarında ötedenberi tesis edilmiş bulunmaktadır. Bizans müverrihleri İran hükümdarlarının bir çok defalar gönderdikleri tercümanlardan bahsettikleri gibi, bizzat İstanbul sarayında (Megalos Dragomanos), yâni saray büyük mütercimliği, kendisine tâli tercümanların tâbi' olduğu, en ziyade gözde saray ve devlet memuriyetlerinden birini teşkil etmekte idi.

Üçüncü kısım

Çavuş başı yahut dahilî Devlet kuvvetini icra eden Nazır, saray ve devlet mareşalı (Hof - u. Reichsmarechall)

Çavuşbaşı esasen icraî kuvvetin sahibi, âdaletin kolu, polisin gözüdür ve bundan ötürü, başka memleketlerde adliye ve polis nazırına, saray ve devlet marşalına muhavvel olan resmî umurun tedvirine aid muhtelif şubeleri şahsında cem'etmiştir. Sivil ve cinaî işler, muhakemat, münazaat, cürümler ve cinayetlerin hepsi havzei memuriyetine dahildir. Devlet, onun kolu yardımıyla canileri cezalandırır ve alacaklılarına ve müddeilerine karşı taahhüdlerini ifaya kanunen mahkûm edilen kimselerin vazifelerini yapmalarını

icbar eder. Alacaklılar ve müddeilerin ilkin müracaat etmek mecburiyetinde oldukları Çavuş başı, verilen arzuhalleri ya kendisi tedkik eder ve yahud her iki müsteşar (maitres de requêtes) vasıtasıyla gördürür, ve bilâhare hükmünü infaz edeceği mahkemei âidesine havale eder. Şu halde, medenî ve cezaî haklara aid muhakemat işleri olsun ve gerekse usûlü muhakemeye mübaşeret (initiative) ve hükmün infaz veya icrası olsun, Çavuş başına muhavveldir. Ancak bu hususda bir adım atmazdan evvel mahkeme kararının üzerine Sadriâzam tarafından (sah) keşidesi suretiyle tamamen mer'iyet kesb etmiş olması şarttır. Çavuş başı Sadriâzamin, icraî kuvvetin tatbikine aid hususatta, vekili gibidir; nasıl ki Kâhya Bey Sadriâzamin dahilî işlerde, Reis Efendi de haricî devlet idaresinde vekilidir. Binaenaleyh Çavuş başı Sadriâzama her mes'ele için tam malûmat vermek ve müşkül hallerde kendisinin hususî emirlerini istihsal etmekle muvazzaftır. Babı-âlîde divan kurulduğu günlerde meclis salonunda, Sadriâzamin divanı daha toplanmadan evvel kendi divanının içtimaina riyaset eder. Sadriâzamin riyaset ettiği divan toplandığı vakit onun solunda sıraya oturur, ve önce Sadriâzama o gün arz edilecek olan hususat hakkında kendisinden malûmat alınır ve vukua gelen hadisetin kısaca yapılan hülâsası Sadriâzama, vukuatın hallü faslını, son derece teshil ettirmiş olur. Çavuş başı bu suretle her hukukî meselenin ip ucunu ve nihayetini elinde bulundurur, yâni ilk telhis ve hükmün infâzı ondadır, bunlar arasındaki düğüm, usûlü muhakeme ve alâkadar mahkemenin hükmü kararı yolu ile, çözülmüş demektir.

Çavuş başının maiyyetine divan çavuşu sıfatıyla 630 kişi verilmiştir. Bunlar onun emirlerini icra eden hademesi, daha doğrusu mahkeme hademesidir. Fakat bu takımı, kitabımızın saray halkı bahsinde zikrettiğimiz, gedikli çavuşlarla karıştırmamalıdır. Gedikli çavuşlar eskiden siyasi vazifelerle ecnebi memleketlere gönderilirdi. Halbuki divan çavuşları sâdece mahkeme hizmetlerinde kullanılırlar. Bunlar da'va eden ve edilen tarafları mahkeme huzuruna getirirler ve ellerine verilen hâkim ilâmiyle bütün da'vayı nihayet buluncaya kadar takib ederler. Çavuş başını, bu çavuşlardan maada, polis işleriyle muvazzaf olan ve Kâhya Bey bahsinde anlattığımız *Muhzır ağa*, *Ases başı* ve *Su başı* (2) gibi resmî me-

(2) Subaşı kelimesini sehven (sad harfi) ile yazmak âdet olduğunu görmekteyiz. Aynı kelime (sin harfi) ile yazıldığı takdirde fenâyı, şerri ifade eder. İşte subaşı denilen zabıt bu fenabığı önlemek üzere bir baş memur olarak tayin edilendir. (Hammer) in tahşiyesi.

murlar dahi saymakla mükelleftirler. Bu üç vazife halifelik zamanında Sahib-üşch-Schurta'nın şahsında toplanmıştı. Onun yerine Osmanlı imperatorluğunda Çavuş başı vardır. Zikrettiğimiz üç polis zabiti tevkif, nefiy, müsadere ve i'dam hususlarında Çavuş başına yardım etmekle muvazzaftırlar. Yalnız askeri eşhasa karışmazlar. Bunlar medenî haklara taallük eden icra kuvvetiyle değil, yalnız kendi vezirleri vasıtasıyla cezalandırılabilir. Çavuş başı bundan maada feragat suretiyle devlete intikal etmiş olan *malikâne*lere nezaret ederler. Feragatlerin muteber olabilmeleri için eski sahibinin beratı üzerinde haklarının yeni malikâne sahibine devredildiğinin resmen ihbar (Arf) suretiyle tevsik edilmiş olması şarttır.

Çavuş başına doğrudan doğruya tâbi' olan memurlar şunlardır:

Çavuşlar kâtibi: Bu zât, Babı-âlinin emriyle, mahkemeye aksetmiş olan sivil ve cinaî işlerin ve bir de gerek hükümet merkezinde ve gerekse vilâyetlerde kullanılan çavuşların dakik bir surette sicillerini tutar.

Çavuşlar emini: Divan çavuşlarının zabitidir. Onlara Çavuş başı yerine doğrudan doğruya kumanda eder. Kanunda yazılı olan ve divan tarafından tahmil olunan, gerek beden ve gerek nakid cezalarının infazına nezaret eder. Çavuşlar emini ile Çavuşlar kâtibi, bilhassa ulemâ sınıfından olan haizi i'tibar şahsiyetleri, meselâ müderris, kadı ve nâib ve ilâh... zevâtı mevkuf tutmağa salâhiyetdar olan yegâne iki memurdur.

Çavuş başı kesedarı: Bu zât, Çavuş başının evrak müdiridir. Onun bütün evrakını ve muharreratını muhafaza etmeğe, üzerine mütalâa yazılmış olan arzuhallerin ve bir de hizmete dahil olan çavuşların kontrolünü yapmağa memurdur.

Kesedar aynı zamanda Çavuş başı namına istifa edilecek rüsûmu cibayet eder. İşbu rüsûmu da'vada kazanan taraf tediye eder, nisbeti, münazaünfih olan emval mikdarının ve yahud Çavuş başı nezaretinin yardımıyla müslümanlardan veya hristiyanlardan tahsil edilen para yekûnlarının yüzde onu kadardır. Ecnebi devlet tebaası yalnız yüzde iki nisbeti kadar tediye eder. Tahsil edilen mezkûr rüsûm, Çavuş başının ve mahkeme kararının icrası için istihdam edilen ve umumiyetle *mübaşir* (komiser) denilen çavuşlar arasında taksim olunur. Rüsûmun yüzde onu Kesedara aittir. İşbu malî teşkilât Osmanlı imperatorluğunun muahhar devrine isabet etmekte olup, gerek islâmî kanunun (şeriatin) ve gerekse ilk Osmanlı kanunnâmelerinin (constitutions) ruhuna münâfidir. İlk

Osmanlılarda âdalet meccanen görülür ve idare edilirdi. Fakat daha sonra Birinci Bayezid ve Dördüncü Mehmed zamanında pek mutedil rüsûm cibayet edilirdi.

Çavuşlar bölük başısı: 630 mahkeme çavuşunun münkasem olduğu 40 takımın başında olan zabıtlardır ve bunlardan her birine 15 adam verilmiştir. Bölüklerden ikisi muntazaman her gün nöbet değiştirirler. Biri Padişaha refakat etmek üzere sarayda, diğeri çıkacak olan emirler için her vakit hazır olmak üzere Babı-âlide bulunur. Hakikati halde yalnız 600 muvazzaf çavuş vardır. Fazla olan 30 u para almıyan mülâzım çavuşlardır. Kalan kısmı, 8-9 akçe yevmiye alırlar.

Cebeci çavuş: Bu zâtin bütün vazifesi, devlet memurları erkânının Babı-âliye gittikleri merasim günlerinde onların muvasaletini beklemek ve onları kendilerine karşı ibraz edilecek olan teşrifatla karşılamaktır. Cebeci çavuş âdeta eski İran hükümdarlarının sarayında şerefi musûle nail olacak olanların isimlerini söylemeğe memur (nomenclateur) ün vazifesini görmektedir; divanın sarayda toplandığı günlerde ise divana mensub zevâtın muvasaletini bekler ve onlar toplandıkları vakit atına binip derhal Sadriâzamın sarayına giderek onun da artık yola çıkma zamanı geldiğini haber verir. Cebeci başı bu vazifesini, *hazır olun* tarzında bağırarak suretiyle ifa eder.

Kılavuz çavuş: Gerek Hünkârın ve gerekse Sadriâzamın resmî alaylarını küşad eden çavuştur.

Kılavuz yamağı: Kılavuz çavuşun muavinidir. Gaybûbetinde ona vekâlet eder ve ekseriya Cumaları namaz alayında Kılavuz çavuşu temsil eder.

Duacı çavuş: (ve yahud selâm çavuşu): Vazifesi, Hünkârın ve Sadriâzamın merasim alaylarında bulunarak, bunların ata bindikleri veya attan indikleri anda alkışlamaktır. Buna bütün çavuşlar hey'eti hep bir ağızdan (hû) diye cevap verirler. Bu âdet Bizanslılarda da vardı.

Buraya kadar ki sözlerimizle Çavuş başlığın adliyeye ve polis vezaifine taallûk eden cephelerini tetkik ettikten sonra, şimdi, onu saray ve imperatorluk marşalı sıfatıyla izah etmek ciheti kalmaktadır. Mumaileyhin bu vazifesi ecnebi devletlerin gönderdikleri büyük veya orta elçileri prezante etmektir. O bunların gerek Hünkâr ve gerekse Sadriâzam nezdinde kabul edilecekleri günlerde sefirin rütbe ve derecesine göre, az çok beraberine alacağı maiyyet efradiyle birlikte vezir iskelesine kadar gelerek, kendisini karşılar.

ve sefirlere bu gibi merasime tahsis olunan köşkte kahve, tütün ve şekerleme ikram eder; bunu müteakıb Padişahın sarayına kadar refakat eder. Orta elçiler olursa, önünde, büyük elçiler olursa yanında ata binmiş olarak gider, fakat avdette kendilerine refakat etmez. Saraya gelince, Çavuş başı ve baş mâbeyinci, her ikisi de sırmalı *üst kürklerini* giymiş olarak ve ellerinde gümüş zincirlerin takılı olduğu âsaları taşıyarak sefirin önünden yürürler. Mevkibe dahil olan *miri âlem* ve ilk 6 mâbeyinci dahi böyle âsalar taşımakta ve bunlarla nöbetleşe yere vurmakta olduklarından, hükümferma olan sükunlu merasim havası yalnız zincirlerin şakırdısı ile münkatı' olmaktadır.

Kâhya Bey, Reis Efendi ve Çavuş Başından ibaret bulunan bu üç Nâzır, Sadriâzamın âdeta kuvvei icraiyyesini teşkil etmekte ve kendi havzei memuriyetlerinin teşkilâtları dahilinde bu kuvveti, aralarında taksim etmek suretiyle kullanmaktadırlar.

Daha evvelki devirlerde bunlar, bilhassa ilk ikisi, yalnız pek tâli neviden roller ifa ederler ve Sadriâzamın hususi kâtibleri ve müstahdemleri gibi nazarı itibara alınırlardı. Yâ'ni, bunlar daha evveleri, tıbbı vilâyetlerdeki *kâhyalar* ve Paşaların ve Beylerin *divan efendileri* gibiydiler.. Kendilerinin şeref ve itibarlarının artması, Üçüncü Ahmed'in saltanatı esnasında Sadriâzam Nevşehirli İbrahim Paşa zamanından sonradır ve o vakitler mevki'leri Devlet nazırları mertebesine is'ad edilmiştir. Fakat aynı zamanda, rütbe itibariyle değilse de, te'sir ve nüfuzu itibariyle, en eski kanûnnâmelerine göre Reis Efendiye tekaddüm etmiş bulunan Nişancı başıların ehemmiyeti zail olmuştur. Nişancı başı mevkii elyevm işi pek az bir memuriyet (sinecure) den başka bir şey değildir ve asıl vazifesi olan tuğra keşidesi mâdûn kâtibler tarafından yapılmaktadır.

Zamanla yavaş yavaş vukua gelen bu değişiklik, yâni eski mühim devlet memuriyetlerinin yalnız kuru bir unvan haline gelmeleri, buna mukabil evvelce ehemmiyetsiz olanların en yüksek ehemmiyeti ihraz etmeleri, mezkûr üç nazırın divanda (Devlet Şûrasında) eski kanûnnâmeler mucibince esasen bir mevki' ve re'y sahibi olamamalarını, diğer taraftan, olsa olsa (secrétaire d'état) ların başına koyabileceğimiz *Nişancı başının* eski ve İkinci Mehmed tarafından kurulan divan nizamına göre, divanın başlıca erkânından birini teşkil ettiğini izaha kifayet eder. Divanın şekli kalmış fakat eski ruhu çoktan uçup gitmiştir. Halbuki Kâhya Bey ve Reis Efendi, orada esâsen mevki' ve re'y sahibi olmaksızın, yine divana kabul edilmişlerdir. Kâhya Beyin yeri sedirin dibinde halı üzerine,

hacegâninkine bitişiktir. Reis Efendi aynı halı üzerinde Sadriâzamın ve Şeyhülislâmın önünde oturarak, divanın maksadı içtimasını hazırûna tefhim ve müteakiben divanın kararlarını Devlet kançları sıfatıyla zabt eder.

Bu üç Devlet nazırının tam arkasından 6 (*secrétaire d'état*) lar gelir. Yedinci olarak Nişancı başıyı ilâve etmek isteriz. Zira ehemmiyeti elyevm, devlet mührünü tatbik edecek yerde Sadriâzamın mühürünü basmaktan ibaret olan bir (*secrétaire expéditionnaire*) şekilciliğine dökülmüştür.

1. — *Büyük tezkereci* (*premier maître de requêtes*);
2. — *Küçük tezkereci* (*maître de requêtes en second*);
3. — *Mektubcu efendi* ve yahud Sadriâzamın kalemi mahsus müdürü (*secrétaire de cabinet*);
4. — *Beylikci efendi* ve yahud (*Staatsreferendar*);
5. — *Teşrifatçı efendi*;
6. — *Kâhya kâtibi* ve yahud Dahiliye Nazırının kalemi mahsus müdürü;
7. — *Nişancı başı*, mu'tad olan tarzda tercüme edildiği veçhile, mühür muhafızı olmayub, Hünkârın tuğrasını keşide eden bir müsteşar (*Staatssekretä*) dir.

1. — **Büyük tezkereci**

Her iki (*maître de requêtes*) bir dereceye kadar Çavuş başına tâbi'dirler. Bunlar hemen bütün öğleden evvelki zamanı Çavuş başının salonunda geçirirler. Birincisi sağında, ikincisi solunda oturarak, nazırın kararına göre tarafların arzuhallerine cevap yazarlar, yâni ister sarayda, ister Babı-âlîde toplanan divan içtimalarında Sadriâzamın yakınında durarak kendisine sunulan arzuhalleri nöbetleşe ve yüksek sesle okurlar ve onun vereceği karara göre yapılacak muameleyi kaydederler. Onlar Padişahın namına gönderilen fermanları değil, Sadriâzamın namına muhtelif vilâyetlere ve mahkemelere, kolordulara, reaya şeflerine, ilâh... hitaben sadır olan *buyurulduları* tesvid ederler. Böyle buyuruldular Kaptan Paşa ve valiler tarafından da kendi havzei memuriyetleri dahilinde ısdar edilir ve bunları yalnız tuğrayı muhtevi olmadıkları için değil, aynı zamanda şekilleri ve üslûblarına nazaran da esas itibariyle ve yeknazarda fermanlardan tefrik etmek kolaydır, yazıları fermanların yazıldığı küçük divani hattiyle değil, büyük divani hattiyledir ve (buyuruldu) kelimesiyle nihayetlenirler. Fermanlar Beyler beylerine ve devletin en yüksek zimamdarlarına hitaben yazılır.

Halbuki, Buyuruldular ancak hâkimlere (kadılara), Voyvodalara, Yeniçeri âmirlerine, sipâhilere, Tatar ağalarına ve diğer memurlara yazılır ve dâima kadı ve nâiblerin muhatab olduğu *şeraiî sar* kelimesiyle başlarlar.

(Birinci (maître de requêtes) ya'ni Büyük Tezkereci aynı zamanda *mevkufat* kançlâryasına bağlı olan *adedi ağnam* ismindeki muhasebe kaleminin şefidir. Mumaileyh bu sıfatla kendi kançlâryasından çıkan muharrerata (sah) keşide eder ve kendisine aid olan muayyen rüsûmu alır ve bundan dolaydır ki işbu merci' onun memuriyetine ilhak edilmiştir.

2. — Küçük Tezkereci

Bu zâtin memuriyeti aynı teşkilâtı cami'dir; ve yalnız rütbe itibariyle Büyük tezkereciden bir derecede aşağıdadır; bundan dolayı büyük tezkerecinin *hâce* namıyla riyaset ettiği *adedi ağnam* kalemine, muavin (kalfa) olarak verilir.

3. — Mektubcu Efendi

Bu zât, Sadriâzâmın ya kendisi tarafından ve yahud Hünkârın fermanı ile birlikte Beylerbeylerine ve diğer devlet memurlarına gönderdiği tahrirat ve diğer mesalihi umumiyeye ve umuru siyasiyeye dair muharreratın tanzimi ile iştiğal eder. Bu tahrirata *mektubi emr üslûb* ve yahud doğrudan doğruya *vezir mektubu* denilmektedir. Sadriâzâmın valileri bir fermanın korumakla beraber yine de vazifelerini kendilerine hatırlatmak istediği hallerde mezkûr mektublar vakı'a fermanın yerini tutarlar, fakat daha mülâyim mealdedirler. Lâkin bunlar bir fermanla birlikte gönderilirse, mu'tad şekilde hiç bir yeni esbabı mucibeyi ihtiva etmemekle ve yalnız fermandaki esbabı mucibe ve fıkrai hükmiyyenin tekrarından ibaret olmakla beraber, fermana daha büyük bir ehemmiyet ve kat'iyet izafe etmiş olurlar. Mektubcu efendinin kendine mahsus bir kalemi vardır. İçinde 30 kâtib oturur, bunlar devlet kançlâryasındaki kâtiblerle aynı rütbededirler. Mektubcu efendi vilâyetlerden gelen tekmil muharreratın ve devair şeflerinden gelen raporların hülâsalarını çıkarır, Sadriâzâmın ıttılama arz eder; maamafih bunu yaparken behemehal yanında dâima asıllarını beraber bulunduracak ve icab ettiği takdirde alup oradan kıraet edecektir. Mektubcu efendi bu suretle elinden geçen bütün işler üzerinde nüfuz sahibi olduğu gibi, bu işlerin gösteriliş tarzı, kendisinin yaptığı hülâsalara bağlı kalır. Mektubcu efendi aynı za-

manda *meadin mukataası* denilen 16-cı Büronun şefidir ve kendisinin birinci muavini olan *Baş kalfa* (3) aynı zamanda *salıyâne mukataası* denilen 17-ci Büronun şefidir.

4. — Beylikci Efendi

Müdürü bulunduğu imperatorluk devlet kanclâryası tamamen bu zâtin emirlerine tâbidir. O yalnız pek büyük ehemmiyeti haiz olan ve son derece mahremiyeti istilzam eden muharreratı tesvid ile iktifa eder. Üç şubeden birinde yazılan beratlar, fermanlar ve hattâ tahriratlar ve rapor hülâsaları bile, *mümeyyiz*inkinden evvel, kendisi tarafından keşide olunan (sah) işareti olmadan muteber olamazlar. Ve Reis Efendinin yazacağı, ve esâsen (resid) denilen, (sah) bunu müteakib gelir. Beratlar ve fermanlarda baş tarafa tuğra konulur. Beylikci ve mektubcu, bilhassa yazı işi gördüklerinden bir dereceye kadar Reis Efendiye tâbidirler, nasıl ki her iki (maitre des requêtes) Çavuş başıya ve ondan sonra gelen müsteşarlar Kâhya Beye merbutturlar.

5. — Teşrifatçı

Bu zât, yalnız - Sultan Süleyman tarafından ilk defa olarak tesbit olunan ve müteakiben tekemmül ettirilmiş olan - bütün saray seremonilerinin ve kâffeı merasimin sicillini muhafaza etmekle muvazzaf kalmayub, aynı zamanda vezirlere, Beylerbeylerine ve Nazırlara aid olan rüsûm ve harçların da sicillini yürütmekle mükelleftir. Eskiden teşrifatçının dairesi divanı hümayununkilerle birleşmişken, Üçüncü Ahmed zamanında ayrılmış ve Babı-âlîye yâni doğrudan doğruya Sadrıâzama tâbi' olan nezaretlere rabt edilmiştir.

Teşrifatçıya tâbi' olanlar:

Teşrifatçı kesedarı: Teşrifatçının bir muavinidir (aide de cérémonies).

Teşrifatçı kalfası: Bu zât da teşrifatçının muavinlerindedir. Saray ve Devlet cérémoniel'inin tekmil sicillini muhafaza etmek kendisine mevdudur.

(3) Kalfa kelimesi, arapça halifenin türkçede muharref şeklidir. Fakat Türkiyedeki kanclâryaların hepsinde bir muavin (yardımcı) manasına kullanılmakta ve bunlardan ikinci, üçüncü ilâh. unvanlarıyla bir çokları bulunmaktadır. Lâkin birincisine Baş kalfa denilmektedir. Meşhur Türk âlimi *Hacı Kalfa* muhasebe kaleminde böyle bir kontrol muavini idi ve mahlâsını bundan ötürü almış bulunuyordu.

(Hammer) in tahşiyesi.

Kaftancı başı: Hünkârın veya Sadriâzâmın yanına kabul edilecekler için, giydirilmek suretiyle taltif edilen zevâta mahsus hil'atleri (4) muhafaza eder ve icab ettikçe çıkarır.

6. — Kâhya kâtibi

Bu zât, Kâhya Beyin, yâ'ni Dahiliye Nazırının dairei vezaifine bilvasıta dahil olan bütün işlere bakmak ve resmî ve hususî tahri-ratların hepsini intaç etmekle muvazzaftır. Bu maksadla kendisi-ne mahsus olan kañçlâryada, tıbkı Sadriâzâmın kalemi mahsus mü-diri olan *Mektubcu efendin*kinde olduğu gibi, 30 kâtib çalışır. Kâh-ya kâtibi aynı zamanda Sadriâzama ve Kâhya Beye vazifei memu-riyetleri dolayısıyla aid olan rüsûm ve varidatı tahsîl eder; ve her ay bunların hesabını tanzim eder. O aynı zamanda mevkii icabı, divanı hümayunun onuncu Bürosunu teşkil eden maliye kalemine bağı olan ulema dairesinin şefidir.

7. — Nişancı başı

Evvelce de zikr ettiğimiz gibi bu zât, vakı'a rütbe itibariyle Re-is Efendiden evvel gelirse de, Babı-âlinin umur ve muamelâtı üze-rinde doğrudan doğruya bir nüfuz ve te'sir sahibi değildir. Bunun-la beraber, kendisinden bahsettiğimiz gibi, imperatorluğun dev-let kañçlâryasından çıkan, müsteşarlar ve nazırlar tarafından para-fe edilen beratlar ve fermanların, nişancı başının muavinlerinden biri olan *tuğrakeş*'in bu evrakın üzerine keşide edeceği tuğra olma-dan, yine de muteber olamayışındandır.

Nişancı başı Defterdarlarla aynı mertebededir, hattâ eskiden onlara tekaddüm ettiği içindir ki, Defterdarlar Nişancı başılığa ter-fi ederlerdi; fakat hiç bir vakit Nişancı başının Defterdarlığa terfi edildiğinden bahsedilemezdi. Nişancı başının mevkii, Defterdarlara olduğu gibi, Sadriâzâmın ziyafetlerinde sofrasında i'zaz ve ikram edilmek hakkını verir ve Nişancı başı, tıbkı Defterdarlar gibi *erkâ-nı devletten* sayıldığı için, memuriyetine tayininin emirname ile değil, sadece Padisahın şifahî mesajıyla vuku bulması suretiyle on-larla aynı imtiyaza sahibidir. Nişancı başının geliri kısmen hâlâ ha-tırı sayılır derecededir. Hattâ eskiden daha çoktu, çünkü onun yal-

(4) Hil'at arabca bir kelimedir. Farscası hañtan veya kaftandır. Bu libâslar ya sadece deve veya keçi tüyünden veya kerakeden, sonra san-sar, kakım ve samurdandır ve yahut *üst kürktür*, bunların sırma ile iş-lenmiş olan girânbahâ nevilerine *serâser* ve *kapanıca* denilmektedir.

nız hassı 3.000.000.— akçeye baliğ olduğu halde, Defterdarların en yüksek zeameti 160.000.— akçeyi tecavüz etmezdi. Nişancıların bir çoğu aynı zamanda vezirdiler. Bunların içinde en meşhuru Süleymanın tarih nüvisi, Nişancı Celâl Zadedir (5).

Devlet Nazırları, müsteşarlar (Staatssekretär) ler ve bundan evvelki satırlarımızda her nezarete aid olarak ta'dad ettiğimiz tâli memurlardan başka, bunlar gibi yine Babı-âliye mensub olan muhtelif memurlar vardır. Bunlar esasen oranın memurları olmamakla beraber, vazifeleri iktizası her gün Babı-âlîde hazır bulunurlar. Yâ'ni:

1. — *Telhisci*: Şeyhülislâmın kâtibi, onun adamıdır.
2. — *Kapu kâhyaları*: Beylerbeylerinin adamlarıdır.
3. — *Mültezimlerin kapu kâhyaları*: (Gerek mukataa ve gerekse malikânelerin).
4. — Eflâk ve Buğdan Rum prenslerinin kapu kâhyaları.
5. — Rum ve Ermeni patriklerinin Adalar denizindeki adaların kapu kâhyaları.
6. — Devletin büyüklerinin, ulemanın, muhtelif kolordu generallerinin kapu çuhadarları, ilâh...
7. — Ecnebi sefaretlerin tercümanları (dil oğlanları) ve bunlara tâbi' olub da tercümanların namına cüz'i ehemmiyeti haiz teferrüat işlerini gören kapu oğlanları.

Tercümanlar, sefirlerin namına mühim işleri görürler ve en eski (capitulation) larda bunlar bir kapu kâhyası unvanından başka bir unvanla tezkâr edilmemişlerdir.

Devlet nazırları, (bunlar arasında Sadrıâzam dahil değil) ve müsteşarlar (bunlar arasında da Nişancı dahil değil, çünkü ikisinin de rütbeleri daha büyüktür) hepsi ancak kendilerinin tesmiye edilebileceği *rical* gibi şerefli unvanı haizdirler. Nitekim *hacegân* unvanı, divanı hümayunun muhtelif kançlârya şeflerine, en büyük şeref unvanı olan *erkânı devlete* gelince, devletin en yüksek mansıplarına, yâ'ni vezirlere, en yüksek hâkimlere, defterdarlara, nişancıya verilir, bu erkân divanın muhteşem kubbesini tutuyorlar demektir. Onlardan sonra ulemâ, Birun ağalar (ordu kumandanları), Enderun ağaları (saray kumandanları), nihayet Şerifler ve Seyyidler (Peygamberin sülâlesinden olanlar) gelir.

Üç nazırdan Kâhya Bey ve Çavuş başı *ağa*, Reis Efendi unva-

(5) «Funderuben des Orients» namındaki eserin II nci cildinin 143 üncü sahifesine bakın. Hammer'in notu.

nını taşırlar. Bu iki unvan da (Herr) demektir, yalnız birincisi askerî, sonuncusu siyasî pâyelere ilâve edilir. Kâhya Bey ve Çavuş başı, paşalarınki gibi sarık taşırlar, Reis ve diğerleri yalnız yüksek sivil (mülkî) memurlara hâs olan *horasanî* giyerler. Fakat beş müsteşarlar yâ'ni her iki (maîtres des requêtes), Sadriâzamın ve Kâhya Beyin kalemi mahsus müdürleri, Amedii divanı hümayun, eskiden Sadriâzamın hususî hizmetinde gibi telâkki edilmiş oldukları için, *hacegânın* mazhar oldukları imtiyazları haiz değildirler. Maa-mafih, bunların arkadaşı olan Teşrifatçı esasen divanı hümayuna mensub olduğu ve ancak oradan Babı-âliye devredildiği için müstesna bir mevkededir. Ondan dolayı, üzeri menekşe ipek kumaşla dikili ve *üst kürk* denilen merasim kürkünü giyemeyecekleri gibi, büyük bayramlarda Padişahın elini takbil edemezler.

Üç Devlet Nazırı ve kâtibleri (Nişancı başı müstesna) ve kendilerine tâbi' olan memurların hepsinin Sadriâzam sarayında yâ'ni Babı-âlîde kendilerine mahsus kançlâryaları ve yatacak yerleri vardır. Babı-âlîye her gün güneş doğduktan bir saat sonra gelirler ve güneş batmazdan bir saat evvel evlerine dönerler, fakat bunun içinde, Sadriâzamın müsaadesi olmadan gidemezler. Sadriâzamın adamlarından biri muayyen bir saatte üç nazırın her birinin kapusunda görünür ve ihtiramla eğilerek *izin* ister. Senenin her günü, hattâ Bayram günlerinde dahi isbatı vücud etmeğe mecburdurlar. Kâhya müstesna olmak üzere, senenin yalnız beş günü, öğleye doğru dışarı çıkabilirler. O beş gün için de bütün gün oturmağa mecburdurlar. Divanın toplanmadığı Pazartesi ve Perşenbeden ibaret tatil günlerinde Babı-âlînin memurlarından yalnız kâtibler nöbetleşe çıkabilirler, harb zamanlarında bütün Babı-âlîye mensub memurlar Sadriâzama refakat ederler ve payitahtta yerlerine vekilleri otururlar, bu yüzden işler kolaylaşmaz, bil'akis daha dolaşık ve karışık olur.

Sadriâzam, Padişahın vekili ve nâ mahdud kuvvet sahibi olmak dolayısıyla, resmî devlet idaresinin her şubesine karışmakta ise de, nüfuz ve tesirinin en yakın dairesi Babı-âlînin hududlarını geçmemektedir. Divanı hümayun, Ordu, Donanma, Hâkimler, Hocalar ve saray erkânı bilvasıta Babı-âlîye tâbi' bulunmakta iseler de, ayrı ayrı şeflerin idaresinde bulunmaktadırlar. Bu şefler, zikrettiğimiz devlet nazırları ve müsteşarlar gibi Babı-âlîde oturamazlar.

Tercüme eden :

Dr. Halit İlteber

Hammer - Purgstall